

Kunskapsциркуlation i 1700-talets Åbo

Laura Hollsten och Johanna Wassholm

*

År 1229 sände påven Gregorius IX från Perugia ett brev till biskopen i Åbo. I brevet bestämde han att biskopen skulle få de lundar och kultplatser som varit säten för forna hedniska riter. Påve Gregorius bulla nämns i två av de artiklar som publiceras i det här numret av *Auraica*. Toivo Viljamaa hänvisar till brevet i sin artikel ”’Hiidenkankaat’ – Muinaissuomalaisten kulttipaikat Algot Scarinin ja H. G. Porthanin kirjoituksissa”, och anmärker att såväl Scarin som Porthan har använt brevet i sina verk om den hedniska tidens heliga platser i Finland. Brevet förekommer också i Matti Peikolas och Mari-Liisa Varilas artikel ”Turun kaupunginkirjaston Israel Escholinille kuulunut kokoomakäsikirjoitus esimerkinä tekstien välittymisestä 1700-luvun alussa”. För Scarin och Porthan var bullan en källa för historieforskning, medan den för Escholin hade betydelse som en del av den samling av dokument och andra historiska källor som kunde belysa Finlands historia som man ville skapa. I båda fallen kan man tala om kunskapsциркуlation. Ur detta perspektiv är det intressant att man i inte mindre än tre sammanhang hänvisar till påve Gregorius bulla: i Scarins undersökning, i Israel Escholins samlingshandskrift och i Porthans verk *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* (1782).

När man undersöker kunskapsциркуlation på 1700- och 1800-talen, är nyckelpersonerna de lärda som var verksamma vid universitet och bibliotek eller som församlingspräster. Utöver tryckta böcker utgör samlingshandskrifter en viktig källa i forskning kring kunskapsциркуlation. Samlingshandskrifterna talar om för forskaren vilken kunskap som ansågs vara viktig, och ger information om de nätverk genom vilka kunskapen spreds och om samarbetet mellan olika parter i nätverket. Den tidiga 1700-talshandskrift som Peikola och Varila studerat hör till Åbo stadsbiblioteks gamla samling. Den består i första hand av texter på svenska och latin, men även av en berättelse om biskop Henrik på tyska, samt av material på grekiska, hebreiska, fornlatin och finska. Bakom handskriften står sex olika personer, av vilka fyra kopierade texterna och två gjorde tillägg till dem. På basis av en undersökning där de använt sig av kodikologiska, paleografiska och textuella metoder, sluter sig Peikola och Varila till att handskriften ursprungligen har tillhört Escholin. Israel Escholin (ca 1700–1742) studerade i Åbo under ledning av Algot Scarin, och fungerade senare som kyrkoherde i Sjundeå. År 1726 skrev Escholin under Scarins handledning sin avhandling *pro gradu* som behandlade Paul Juustens Biskopskrönika. Enligt Peikola och Varila inspirerades Escholin av samma mål som Scarin och Porthan – intresset för det egna landets historia.

Algot Scarin framstår som en central person i det nätverk som på 1700-talet förmedlade historisk kunskap. Scarin fungerade som professor i statslära, moral och historia vid akademien i Åbo 1722–1761. Att han inte antog erbjudandet att tillträda en bättre betald befattning inom den mera prestigefyllda teologiska fakulteten, visar att historieforskning var hans primära intresse. I två lärdomsprov som han handledde om Sankt Henrik som

Finlands apostel (1737 och 1748), behandlade Scarin mission, kristendomens spridning i Finland, predikorum, de första kyrkorna och kyrkans lantegendomar. Tack vare honom fick också den lokalhistoriska forskningen ett fotfäste i Åbo. Utöver historisk kunskap uppskattade Scarin aktuell kunskap. Från Uppsala till Åbo hämtade han en undervisningsform, där föreläsaren kommenterade nyheter som publicerades i (utländska) tidningar.¹

Enligt Viljamaa använde Porthan Scarin som källa när han beskrev hedniska kultplatser i verket *De superstitione*, som behandlade finnarnas fornreligion. Även om Scarin och Porthan förlitade sig på kyrkliga och statliga dokument, litade de också på den lokala kunskapen. Erik och Kristian Lencqvist (far och son) fungerade som källa för Porthan, medan Scarin fick information om hedniska kultplatser av bröderna Matthias och Gregorius Hallenius från Mynämäki. Även om de ovan nämnda informanterna delade med sig kunskap om seder i sina hemtrakter, var de lärda män. Det samma gäller ärkebiskop Haquinus Spegel, vars verk *Skriftelige bewis hörande til Swenska kyrkio-historien eller Biskops Chrönikan* (1716) nämns som källa i både Scarins och Porthans studier. Enligt Viljamaa såg Scarin den hedniska kultplatsen på två sätt. Å ena sidan var platsen, i enlighet med en uppfattning som härrörde från antiken, en helig lund eller skog. Enligt den samtida uppfattningen var kultplatserna å andra sidan sådana platser i terrängen som påminde om en gammal kult. Antikens litteratur präglade den bildade klassens tänkande till den grad att det antika arvet vävdes samman med dokument från senare tider och lokalhistorisk kunskap.

En mer självupplevd form av kunskap representerar Pehr Stenberg (1758–1824), som 1779 kom från Umeå för att studera i Åbo. Stenbergs 2016 utkomna självbiografi, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning: av honom själv författad på dess lediga stunder*, öppnar upp för intressanta perspektiv på studier och studieliv i 1780-talets Åbo. Stenberg deltog i Porthans föreläsningar i psykologi, och Porthan torde också ha fungerat som inspiratör för den unge mannens öppenhjärtiga självbiografi. Således kan Stenbergs levernesbeskrivning ses som en del av den andelära som intresserade Porthan. I artikeln ”En bondson blir präst” studerar Ingvar Dahlbacka Stenbergs ”klassresa” från bondson till präst.

Kunskap som cirkulerade i samhället möttes också av hinder. I Finland förmedlades och filterades kunskapen av professorerna vid akademien i Åbo, som därmed fungerade som betydande ”portvakter” för kunskapen. Marja Jalava behandlar i sin artikel ”Porthan ja terve järki” Porthan som motståndare till kantianismen. Porthan kritiserade Kants ”mystiska språk och egna terminologi, som endast de lärjungar som var invigda i dess hemlighet kunde förstå”, och ansåg till en början att Kants filosofi skulle förbli en modefluga. Som professor vid akademien i Åbo hade Porthan makt att påverka vilken kunskap som förmedlades till studenterna, och således slog kantianismen igenom vid akademien först efter Porthans död 1804. Kants filosofi kan också ses som ett exempel på en form av kunskap som kunde uppfattas som farlig. Heli Rantala och Jukka Sarjala konstaterar i kolumnen ”Turun monet romantiikat” att Kant genast stämplades som företrädare för revolutionär jakobinism och ateism när man 1788 började föreläsa om

---

¹ Erkki Urpilainen, *Algot Scarin ja gööttäläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Helsinki SHS 1993.

hans filosofi vid Uppsala universitet. Det tidiga 1800-talets filosofiska och politiska omvälvningar påverkade också akademien i Åbo, och myndigheterna oroade sig för akademikernas intresse för de tyska filosoferna. Porthans elev Franz Michael Franzén (1772–1847), som hade förmedlat kantianska strömningar från Uppsala till Åbo på 1790-talet, började dock förhålla sig mera kritiskt till Kants läror sedan han 1801 installerades som professor i praktisk filosofi.² Å andra sidan väckte den av Kant influerade idealismen entusiasm i Åbo på 1810-talet, som A. I. Arwidssons (1791–1858) verksamhet visar. Kunskap i rörelse är svår att stoppa. Kunskap från olika håll vävs samman och föder lokala varianter. Politiska förhållanden, samhällsklimat och enskilda individers nätverk och intressen gör kunskaps-cirkulationen möjlig, samtidigt som de ställer gränser för den.

Laura Hollsten

Fil.dr. Allmän historia. Åbo Akademi
laura.hollsten (apud) abo.fi

Johanna Wassholm

Fil.dr. Allmän historia. Åbo Akademi
johanna.wassholm (apud) abo.fi

---

² Juhani Pietarinen, Eurooppalainen filosofia ja Turun Akatemia, *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* (2012), 5–15.